

մերթեր նաեւ քիմքի հաճոյքները. արեւելեան ճոխ խնճոյքներն ու համադամները նկարագրած ժամանակ՝ իր գրիչը գրեթէ թեւեր կ'առնէ։ Այդ առատարան ու կենսունակ մարդուն աշխարհածանութեանը ներքին ու փորձառութիւններէն առատորէն կը բղխին մէկը միւսէն աւելի հաճելի մանր գիտողութիւններ ու պատմութիւններ։

Սակայն սխալ պիտի ըլլայ կարծել՝ թէ Ապետիք կոմս այս յատկութիւններէն միայն կազմուած է։ Եռանդուն կաթողիկէ է, ու շատ բան այս աչքով միայն կը տեսնէ, որ թէեւ զինքը բարոյականի բարձր դատողութեան աստիճանի մը կը բարձրացնէ, բայց միւս կողմէն՝ քանի մը արեւելեան հարցերու դատաստանին մէջ, ժամանակին մտայնութեան համաձայն, չափազանցութեան կը տանի զինքը։ Բայց մէկը չի նետեր նաեւ ողջամիտ քննադատութիւնն ալ ու «Cehil Sutun»-ի մէջ այս բանը պարզ ու յայտնի կ'երևի։

Իր ժամանակի մտայնութեան յարմար, եւ ոչ առանց պատճառի ընտրած է նաեւ իր դրբին այս վերնագիրը «Cehil Sutun», այսինքն՝ Քառասուն Սիւներու Դահլիճը։ Սա Պարսկաստանի գեղեցիկագոյն չէնքերէն մէկն է։ Քառասուն սիւներու վրայ հանգչող չէնքը՝ խորհրդանշէ կ'ուզէր ըլլալ գրբին քառասուն գլուխներուն, որոնք սակայն աճապարանքի հետեւանքով երեսուներեքի վերածուեցան։ «Cehil Sutun» - ը Ծահերուն ամէնէն գեղեցիկ դահլիճն էր, չքեղ նկարներով զարդարուած. պատերը սպիտակ մարմարով ծածկուած։ Հաւանաբար այս սքանչելի կառուցուածքը մեծ տպաւորութիւն բրած պիտի ըլլայ Ապետիքին վրայ. ուստի աւոր համար ընտրած է իր իր գրբին վերնագիրը։ Իր գործին տիրողոր, սակայն, դարու ոգին համաձայն շատ երկար է. «Cehil Sutun seu explicatio utriusque celeberrimi ac pretiosissimi Theatri

Quadraginta Columnarum in Perside Orientis, Cum abjecta fusiori narratione de Religione, moribusque Persarum et eorundem vivendi modo, populis vicinis, aliisque; de hac orientali Nationis famosissima scitu dignis».

«Cehil Sutun կամ բացատրութիւն ամենակարեւոր եւ ամենայարդի Քառասուն Սիւներու Դահլիճին՝ Արեւելեան Արքունիքին մէջ, աւելցնելով ընդարձակ պատմութիւնը Պարսիկներու կրօնքին եւ բարքերուն եւ անոնց ազդեցական մասին, մերձակայ ազգերու եւ դեռ ուրիշներու մասին. ինչ որ այս Արեւելի հուշակաւոր ազդին վրայ գիտութեան արժանի բան կայ»։ Յետոյ քանի մը էջնոց ներկայացում մը կը յաջորդէ ասոր՝ ուղղուած Լէոնիդոս կայսր-թագաւորին, չափազանց խոնարհական ձայնով մը, բնական՝ ժամանակին ճաշակին։ Ասոր ալ ընթերցողին ուղղուած մէկ էջնոց ներկայացում մը. յետոյ Վիեննայի համալսարանին Տեսուչին թոյլտուութիւնը (imprimatur) կը փակէ յառաջարանը։

Առաջին գլուխներուն մէջ՝ Պարսկաստանի հին պատմութիւնը կը ծանօթացնէ. թ. գլուխին մէջ Մահմէտի «սուտ մարգարէութիւնները» կը Զանայ հերքել. իսկ ժ. գլուխին մէջ «անապաշտ եւ ամենասուտ դուրանին» եւ Մահմէտի միւս «զանցանքներու» դէմ կը մաքառի։ Յաջորդ գլուխներուն մէջ կը ծանօթացնէ Պարսիկներու աննկարագրելի թրքատեցութիւնը։ Անկէ վերջ՝ կը զբաղի պարսկահայ կաթողիկէներու վրայ տեղեկութիւններ տալով, անոնց կրօնական ու նիւթական վիճակը նկարագրելով։ Ամէնէն վերջ՝ Պարսկաստանի վերջին շրջանի պատմութիւնը կ'ընէ։

Ուր որ Ապետիք զուտ պատմութիւն գրելով կը դբաղի՝ հոն չի գոհանար աղբիւրներու եւ աւանդութեան պարզ ծանուցումով, այլ իսկական օրինակներով

կը Զանայ փաստել դրածը. մէկ խօսքով՝ արդի պատմագրի մը միջոցները գործածելով. ու այս ամէնը՝ շատ պարզ, սոսկալ ընտիր, թէեւ ոչ հասարակ լատիններէնով մը կը գրէ։

Ապետիքի գլուխ գործոցը ծանօթացնելու ատեն՝ պէտք է յիշենք որ այս գործը գրեթէ առաջ ալ արդէն դբաղած էր գրականութեամբ։ Դեռ երիտասարդ՝ կը գրէ Եկեղեցական Դիւանագիտութեան ու Բարոյական նիւթերու պարունակութեամբ իր հետաքրքրական երկասիրութիւնը՝ ուղղուած Ծիրանաւորներուն։ Ասոր վերնագիրն է «Հաւատքի աճումի մասին»։ Երկարագոյն վերնագրին մէջ կը յայտնուի՝ թէ այս գործին հեղինակը Ապետիք կոչուած Պետրոսն է, որ Քիլիսիայի մըն է, եւ Հոռմի Ուրբանեան համալսարանի մէջ սորված։

Անկէ դատ՝ Ապետիք դեռ բազմաթիւ դիւանագիտական տեղեկատուութիւններով, անհատական նամակագրութիւններով ու Վիեննայի մէջ կատարած դասախօսութիւններով շարժած է գրիչը։

Եթէ Ապետիքի մոռացութեան մատնելիւ իբր աղնուական մը եւ դիւանագէտ՝ յանցանք մըն է, նոյնքան յանցանք է նաեւ «Cehil Sutun»-ի հեղինակին դրական համբաւն ալ թողուլ որ թաղուի գետի համբաւն ալ թողուլ։ Մատենագրութիւնը բազմաթիւ փոքրագոյն եւ նուազ կարեւորութիւն ունեցող երկեր կը ծանօթացնէ, մինչ իսկապէս լաւ գրուած այս գրբին պարունակութիւնը մոռացութեան մատնած է։ Իրօք այս գրբը լատիններէն, յունարէն, իտալերէն, պարսկերէն եւ ուրիշ լեզուներով գրուած միջազգային նիւթերով եւ արժէքով գրքերուն կը պատկանի, թէեւ ունենայ ալ իր մէջ քննադատելի կտորներ։

Alakapi-էն մինչեւ Favoriten համբան երկար է։ Ով որ կըցաւ սովորական մար-

դոց մակարդակէն մինչեւ աղնուականութեան բարձրանալ՝ շատ պէտք է աշխատած ըլլալ։ Ան որ տասնեակ տարիներ երկրէ երկիր եւ ազգէ ազգ շրջեր էր, ան պէտք է յստակ դադարներ ունենար մարդոց եւ կեանքի մասին։ Ան իտալերէն, պարսկերէն, հայերէն, թուրքերէն, լատիններէն, յունարէն ու գերմաներէն անսայթաք կը խօսէր իր շրջանակին հետ։ Կովկասի մէջ՝ վրացիներու հետ, հարաւային Ռուսաստանի մէջ՝ նոկայ-թաթարներու հետ պէտք էր իր լեզուագիտութեամբ բանակցել։ Օտար Բիւզանդիոնի կաթողիկոսարանի միջոցաւ մէջ, ամբողջ աշխարհը ընդգրկող Հոռմի ծիրանաւորներու աշխատասենեակներու մէջ, Կաղզուանի Ծահերու ամարանոցին մէջ, Վիեննայի արքունիքի նորոյթներուն մէջ, Մոսկուայի ցարերու երկկոյթներու հեղձուցիչ շրջանակին մէջ՝ միեւնոյն Ապետիքն էր որ կը դիտէր աշխարհը, մարդիկը, որոնց մտածելակերպը այսօր կը կարգանք իր գրբին դեղնած էջերէն։

Մարդկային անմահութեան զգացում մը կը համակէ ընթերցողը, մինչ գրադարանի մը արեւոտ ընթերցասենեակին մէջ հնադարեան գրքերը ձեռքերուն մէջ թերթառէ։ Որովհետեւ հոն կը տեսնէ քանի դար առաջուան միւս մարդը, գրեթէ ինքզինքը, որ դարեր առաջ Վիեննայի վանքի մը պարտէզին մէջ կը գրէր՝ թէ հաճոյքով թուղթի կը յանձնէ իր մտածութիւնը. թէեւ պիտի մեռնի ալ, սակայն թերեւս դարեր վերջ պիտի դան ոմանք, ուրիշ մարդիկ, որ զինքը պիտի տեսնեն ու իրեն ձեռք պիտի երկարեն ու... պիտի յարուցանեն զինքը իր հին, անհետացած գերեզմանին մէջէն...

Հումգարեթէն բնագրէն
Բարգմանեց
Հ. ԱՆԴՐԵԱՍ ՖՈԿՈՒԵԱՆ

Վերջ